

Σαμοθρακική περαία

Αρχαίες πηγές, νεότερη ευρωπαϊκή χαρτογραφία και το ερευνητικό πρόγραμμα
ArcGeoPerSa

Απόστολος Γαρυφαλλόπουλος

Υπ. Δρ. Κλασικής Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Μέλος του *ArcGeoPerSa*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
agaryfal@yahoo.gr

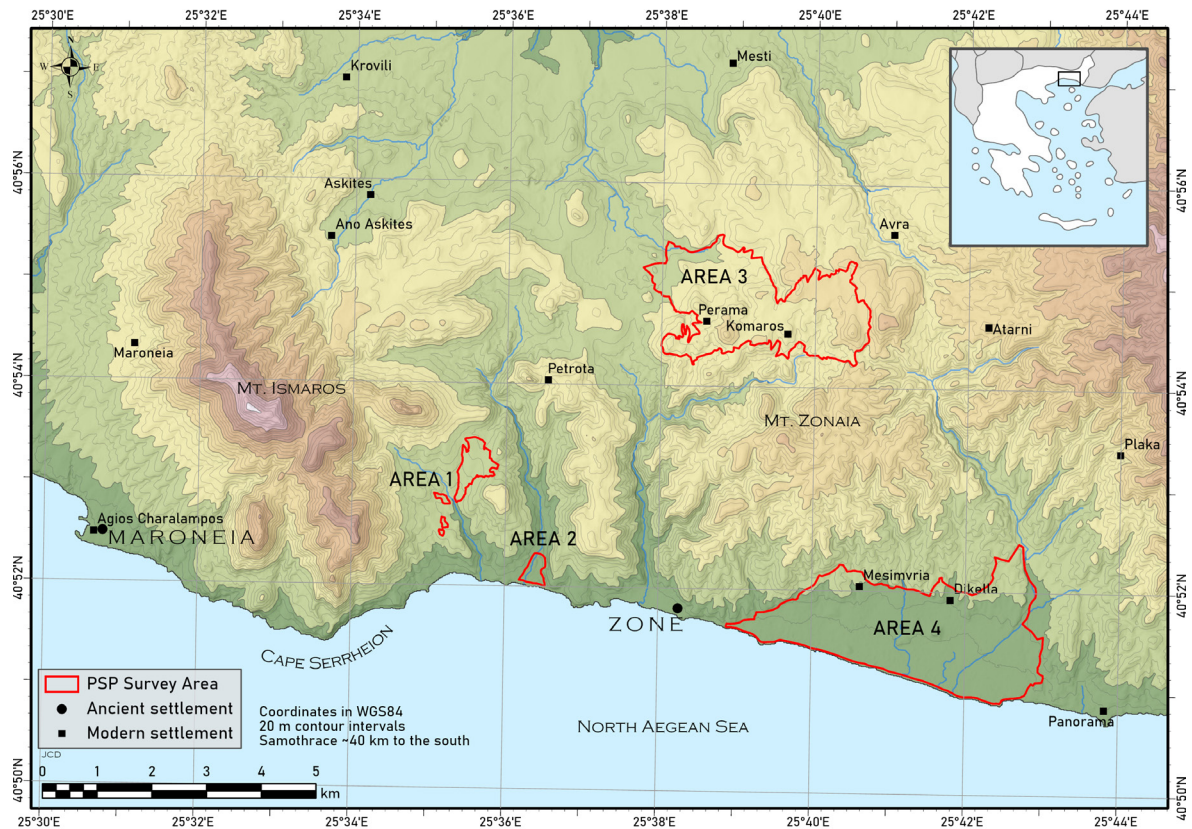
ABSTRACT

This article derives from the research program ArcGeoPerSa and provides a preliminary synthesis of data extracted from the study of ancient literary sources, modern cartography, and archaeological research on Samothracian Peraia, i.e., the coast of Aegean Thrace opposite Samothrace. Using historical and archaeological sources, combined with modern scientific techniques and the first set of data collected within the framework of the research program ArcGeoPerSa, we address issues of historical topography and land use in the region.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ιστορία και ο χαρακτήρας του θρακικού αιγιαλού απέναντι από το νησί της Σαμοθράκης διαμορφώθηκαν σε μεγάλο βαθμό από τις θέσεις που ιδρύθηκαν στη λεγόμενη σαμοθρακική περαία (Εικ. 1). Με τις έξι εγκαταστάσεις της, όπως μας παραδίδονται από τις πηγές, δηλαδή τη Ζώνη, τη Δρυ, τη Μεσημβρία, τη Σάλη, τα Τέμπυρα και το Χαράκωμα, η περαία καθόρισε την πολιτειακή οργάνωση της περιοχής, ήδη από την αρχαϊκή εποχή και μέχρι και την ύστερη αρχαιότητα (για την έρευνα της περαίας: Perdrizet 1909· Μπακαλάκης 1961· Λαζαρίδης 1971· Muller 1975· Meyer 1976· Markov 1980· Isaac 1986, 125–40· Τσατσοπούλου 1987–1990· Mottas 1989· Funke 2000· Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 128–29, 131–36, 501–30· Tsatsopoulou 2007· Psoma 2008· Zahrnt 2008· Τσατσοπούλου-Καλούδη 2015, 16–67· Parissaki 2018, 14–6· Παρισάκη 2020, 123–34. Βιβλιογραφικές αναφορές για την ευρύτερη αιγαιακή Θράκη: Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός [<http://www.xanthi.ilsp.gr/thraki/>]· ArcGeoPerSa [<http://www.peraiasamothraceproject.gr/psp-βιβλιογραφία/>]· ARENA [<https://arena.ipet.gr/>]).

«Σαμοθρηκία τείχεα» αποκαλεί ο Ηρόδοτος (7.108) τα πολίσματα της περαίας, υπονοώντας τις οχυρές θέσεις τους (Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 129, σημ. 4· Tsatsopoulou 2007, 648–49· Psoma 2008, 122–23 και σημ. 9). Η χωροθέτηση της περαίας στο δύσβατο περιβάλλον των Ζωναίων όρεων, με τις λοφοσειρές και τις απότομες κορυφές που αποκόπτουν από το βορρά το θρακικό αιγιαλό, θα πρέπει να καθιστούσε ιδιαίτερα δύσκολη τη διάβαση και προσπέλαση προς την ενδοχώρα της Θράκης. Από τις πόλεις της περαίας μόνο η Ζώνη έχει ταυτιστεί με ακρίβεια (για τις έρευνες στη Ζώνη: Isaac 1986, 130–31· Τριαντάφυλλος 1987–1990, 306–8· Loukopolou 2004, 881–82· Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 505–11· Tsatsopoulou 2007· Psoma 2008, 124–25· Zahrnt 2008· Τσατσοπούλου-Καλούδη 2015, 67–70), στο σημείο όπου ο χείμαρρος *Παλιόρεμμα* (*Σαπλί Ντερέ*)

Εικ. 1. Χάρτης της σαμοθρακικής περαίας με τις τέσσερις περιοχές ενδιαφέροντος του ερευνητικού προγράμματος *ArcGeoPerSa*.

εκβάλλει στη θάλασσα, δυτικά του σύγχρονου οικισμού Μεσημβρία, θέση που αρχικά ταυτίστηκε με την αρχαία Μεσημβρία (Kazarow 1918, 3). Για τις υπόλοιπες εγκαταστάσεις υπάρχουν πληροφορίες, οι οποίες ωστόσο είναι συχνά αντικρουόμενες, οδηγώντας τους ερευνητές σε επισφαλείς και όχι ευρέως αποδεκτές ταυτίσεις των θέσεων τους, όπως θα δούμε παρακάτω.

Τα βασικά γεωφυσικά στοιχεία, τα οποία καθορίζουν τον χαρακτήρα της περιοχής, εκτός από το Δέλτα του Έβρου και τον θρακικό αιγιαλό, είναι τα χαμηλά υψώματα των Ζωναίων με τις διαβάσεις τους, στα βόρεια-βορειοδυτικά, τα περιορισμένα πεδινά οροπέδια, το ακρωτήριο του όρους Ίσμαρος στα δυτικά και ένα δεύτερο μικρότερο ακρωτήριο στην περιοχή της σημερινής Μάκρης. Το τελευταίο χωρίζει τον αιγιαλό σε δύο μέρη, γεγονός που αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση της τοπογραφίας της περιοχής και των γεωφυσικών χαρακτηριστικών της (Λαζαρίδης 1971, 13–6· Τριαντάφυλλος 1987–1990, 297–99· Λουκορούλου 2004, 870–71· Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 121–24· Τσατσοπούλου-Καλούδη 2015, 17–19).

Από τη σύντομη αυτή εισαγωγή διακρίνεται ότι οι οικισμοί στη σαμοθρακική περαία θα πρέπει να βασίζονταν αρκετά στην κτηνοτροφία –όπως και σήμερα– καθώς δεν υπάρχουν μεγάλες πεδινές εκτάσεις (χώρα) για γεωργικές δραστηριότητες ούτε και φυσικά λιμάνια, σε σύγκριση με γειτονικές ελληνικές αποικίες, όπως η Μαρώνεια, η Μολυβωτή/Στρώμη και η Δίκαια. Από την άλλη πλευρά, η περαία ήλεγχε, χάρη στην στρατηγική της θέση, το πέρασμα προς τη θρακική ενδοχώρα, ενώ διέθετε άφθονη ξυλεία, επαρκείς πηγές πόσιμου νερού και διέξοδο προς τη θάλασσα (Εικ. 1).

Θέλοντας να συμβάλει στη μελέτη της σαμοθρακικής περαίας, το ερευνητικό πρόγραμμα *Αρχαιολογικές και γεωφυσικές έρευνες στην περαία της Σαμοθράκης (ArcGeoPerSa)* έχει αναλάβει την υλοποίηση τριών βασικών αξόνων έρευνας στην περιοχή: i) αρχαιολογική έρευνα, δηλ. συστηματική επιφανειακή έρευνα, περισυλλογή, καταγραφή και μελέτη υλικού, ii) γεωφυσική διασκόπηση και iii) τηλεπισκόπηση. Ειδικότερα,

το Έργο διεξάγεται υπό την αιγίδα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ροδόπης και της Εφορείας Αρχαιοτήτων Έβρου, σε συνεργασία με το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης και το Εργαστήριο Γεωφυσικής–Δορυφορικής Τηλεπισκόπησης και Αρχαιοπεριβάλλοντος του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας, ενώ υποστηρίχτηκε οικονομικά από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας. Βασικοί στόχοι του είναι:

- i. ο εντοπισμός και η διαχρονική διερεύνηση εγκαταστάσεων, οι οποίες δεν έχουν τύχει ως τώρα συστηματικής ανασκαφικής, επιφανειακής ή πολυσύνθετης έρευνας ευρείας κλίμακας,
- ii. η μελέτη της κεραμικής και άλλων ευρημάτων που θα συγκεντρωθούν κατά την περισυλλογή,
- iii. η εφαρμογή σύγχρονων μεθόδων στην αρχαιολογική έρευνα, όπως επεξεργασία δεδομένων σε περιβάλλον GIS, χρήση τηλεπισκόπησης και γεωφυσικής διασκόπησης, ανάλυση δορυφορικών εικόνων και ιστορικών αεροφωτογραφιών.

Το παρόν άρθρο αποτελεί μια προκαταρκτική σύνθεση των πληροφοριών, που αντλεί κανείς από τις γραπτές πηγές και τη νεότερη ευρωπαϊκή χαρτογραφία. Οι πληροφορίες αυτές συνδυάζονται στη συνέχεια με τα αποτελέσματα παλαιότερων ανασκαφικών ερευνών, επιδιώκοντας, στο μέτρο του δυνατού, μια διεξοδική περιγραφή του σημείου στο οποίο βρίσκεται η έρευνα σχετικά με τη σαμοθρακική περαιά. Τέλος, επισημαίνονται οι ερευνητικοί στόχοι και τα ως τώρα αποτελέσματα του προγράμματος *ArcGeoPerSa*, μέσα από το οποίο επιχειρείται μια συνθετική εξέταση του θρακικού αιγιαλού.

Η ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΑΙΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Οι πληροφορίες που αντλούμε από τις φιλολογικές και επιγραφικές πηγές της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας αναφορικά με τις πόλεις που οριοθετούσαν τη σαμοθρακική περαιά αλλά και για τη γενικότερη τοπογραφία της περιοχής, είναι λιγοστές και εντάσσονται στο πλαίσιο της περιγραφής ευρύτερων ιστορικών γεγονότων. Οι πηγές διακρίνονται σε τρεις ομάδες: η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει μαρτυρίες της ύστερης αρχαϊκής και κλασικής εποχής ή πηγές που περιγράφουν γεγονότα αυτής της περιόδου· η δεύτερη ομάδα τεκμηρίων αφορά κυρίως ζητήματα της ύστερης ελληνιστικής εποχής και της εμφάνισης της Ρώμης στο προσκήνιο της ελληνικής ιστορίας, ενώ μία τελευταία ομάδα πηγών χρονολογείται στην ύστερη αρχαιότητα και περιλαμβάνει γνωστά οδοιπορικά της εποχής (για τις αρχαίες πηγές σχετικά με την περαιά: Perdrizet 1909· Roussel 1939· Μπακαλάκης 1961· Λαζαρίδης 1971· Muller 1975· Meyer 1976· Mottas 1989· Funke 2000· Loukopoulou 2004, 870–72, 878, 880–82· Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 45–91, 129, 131–36, 501–30· Tsatsopoulou 2007· Psoma 2008· Zahrnt 2008· Τσατσοπούλου-Καλούδη 2015, 39–44· Parissaki 2018, 14–6. Στο παρόν άρθρο οι πηγές αντλούνται από το Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 45–91).

Η παλαιότερη αναφορά σε πόλεις της περαιάς μάς παραδίδεται από τον Εκαταίο τον Μιλήσιο (F160–161), όπως διασώζεται στο έργο του μεταγενέστερου λεξικογράφου Στέφανου Βυζάντιου, όπου στα αντίστοιχα λήμματα η Δρυς χαρακτηρίζεται ως «*πόλις Θράικης*» και η Ζώνη ως «*πόλις Κικόνων*». Ακολούθως, ο Ηρόδοτος περιγράφει την εκστρατεία του Ξέρξη και το πέρασμα της στρατιάς του από τον αιγιαλό «*τόν προσεχέα Δορίσκω*», όπου «*Σάλη τὲ Σαμοθρηκίη πεπόλισται πόλις καὶ Ζώνη, τελευταία δὲ αὐτοῦ Σέρρειον ἄκρη ὀνομαστή ὃ δὲ χώρος οὗτος τὸ παλαιὸν ἦν Κικόνων*» (7.59). Λίγο παρακάτω, ο Ξέρξης «*παραμείβετο δὲ πορευόμενος ἐκ Δορίσκου πρῶτα μὲν τὰ Σαμοθρηκία τείχεα, τῶν ἐσχάτη πεπόλισται πρὸς ἐσπέρης πόλις τῇ οὐνομά ἐστι Μεσαμβρίη*» (7.108). Μετά τον Ηρόδοτο, και ο Σκύλαξ αναφέρει: «*Κατὰ ταῦτα Σαμοθράκη νῆσος καὶ λιμήν. Κατὰ ταύτην ἐν τῇ ἡπίρῳ ἐμπόρια Δρυς, Ζώνη...*» (67).

Την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου φαίνεται ότι οι πολεις της περαιάς για μικρό διάστημα αποσπώνται από την κυριαρχία της Σαμοθράκης και εντάσσονται στην Αθηναϊκή Συμμαχία (Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 501, 505), και ένας φορολογικός κατάλογος της Αθηναϊκής Συμμαχίας (*IG* I3 77 V 27–31, 422/421 π.Χ.: Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 96, TE23) αναφέρει ως μέλη τη Δρυ και τη Ζώνη, οι οποίες βρίσκονται «*παρὰ*

Σέρρειον» μαζί αναφέρει και τη Σάλη, χωρίς κάποιο τοπογραφικό προσδιορισμό. Την ίδια περίπου περίοδο, σε ψήφισμα Δρυϊτών που βρέθηκε στη Ζώνη, τιμάται ο Πολύατατος, γιος του Ιστιαίου, με ελεύθερο «*εἰσπλουν*» και «*ἐκπλουν*» στη Δρυ, μεταξύ άλλων (Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 502–4 Psoma 2008, 121–22). Τέλος, στα *Στρατηγήματα* του πολύ μεταγενέστερου Πολύαινου (2.22.3) περιγράφεται ένα γεγονός του έτους 375 π.Χ., όταν στην τειχισμένη Δρυ πολιορκήθηκε ο Σπαρτιάτης Ισχόλαος από τον Αθηναίο στρατηγό Χαβρία: ο πρώτος κατεδάφισε σκόπιμα μέρος των τειχών της πόλης, ώστε να αναγκάσει τους στρατιώτες του να πολεμήσουν θαρραλέα και παράλληλα να εκφοβίσει τους επιτιθέμενους με πολιορκητικούς κριούς Αθηναίους.

Επιχειρώντας μια επισκόπηση των παραπάνω πληροφοριών από φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες, παρατηρούμε ότι κατά την αρχαϊκή/κλασική περίοδο στη σαμοθρακική περαιά ανήκουν, κατά την περιγραφή του Ηροδότου, οι πόλεις Σάλη, Ζώνη και Μεσημβρία. Από αυτές η δυτικότερη είναι η Μεσημβρία, καθώς «*τῶν ἐσχάτῃ πεπόλισται πρὸς ἐσπέρῃς*». Κατά την ίδια περιγραφή, η Σάλη και η Ζώνη «*Σαμοθρηκική πεπόλισται*» στον αιγιαλό «*τὸν προσεχέα Δορίσκω*», ο οποίος «*τὸ παλαιὸν ἦν Κικόνων*» (για το θρακικό χαρακτήρα της περιοχής: Τριαντάφυλλος 1987–1990 Tsatsopoulou-Kaloudi 2015, 71–5).

Αναφορικά με τη Σάλη, δεν υπάρχει καμία περαιτέρω διευκρίνιση για την ακριβή της θέση. Αρχικά θεωρήθηκε από την έρευνα ότι η Σάλη βρίσκεται στην Αλεξανδρούπολη (Μπακαλάκης 1961, 16 Muller 1975, 3 Pantos 1983, 173 Isaac 1986, 131 Avramea και Karanastassi 1993, 51). Στη συνέχεια, όμως, ο Mottas (1989) την ταύτισε με τη Μάκρη, σύμφωνα με την μαρτυρία του *Ιεροσολυμιτικού Δρομολογίου* που δείχνει την Σάλη στα 15 μίλια από την Τραϊνούπολη, πράγμα που φαίνεται πειστικότερο (Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 129–32 Psoma 2008, 125–26 Tsatsopoulou-Kaloudi 2015, 46–8 Παρισάκη 2020, 193–94).

Η Μεσημβρία, από την άλλη, θα πρέπει να αναζητηθεί στα δυτικό άκρο της περαιάς σύμφωνα με τον Ηρόδοτο. Δίχως κάποιον άλλο προσδιορισμό που θα επέτρεπε την ταύτιση της με συγκεκριμένη εγκατάσταση, απλώς θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι θα ήταν κοντά στο θρακικό πέλαγος, όπου θα περίμενε κανείς τις εγκαταστάσεις της περαιάς. Σε αυτό το πλαίσιο, η θέση της πόλης έχει απασχολήσει ιδιαίτερος την έρευνα. Αρχικά ο Kazarow (1918, 3) τοποθέτησε την Μεσημβρία στην αρχαία πόλη στην περιοχή του ρέματος *Σαπλί Ντερέ*, με την οποία βέβαια αργότερα ταυτίστηκε η Ζώνη. Ο Τριαντάφυλλος (1987–1990, 303) στη συνέχεια πρότεινε ότι η Μεσημβρία είναι αμέσως δυτικά της σημερινής Ζώνης και ότι γρήγορα απορροφήθηκε από αυτή. Λίγο αργότερα ο Zahrt (2008) αμφισβήτησε την ύπαρξη της Μεσημβρίας και την απέδωσε σε τοπογραφικό λάθος του ιστορικού που παρερμήνευσε τοπικό προσδιορισμό (μεσημβρία = νότος), όταν συμβουλευτήκε την αφήγησή του Εκαταίου. Πρόσφατα, η Tsatsopoulou-Kaloudi (2015, 59–61) υποστήριξε ότι η Μεσημβρία θα πρέπει να αναζητηθεί στην ενδοχώρα και πάνω στα Ζωναία όρη, στην περιοχή μεταξύ των σύγχρονων οικισμών Κόμαρος και Πέραμα (βλ. παρακάτω τα σχετικά με τη *Περιοχή 3* του προγράμματος).

Στις τρεις αυτές εγκαταστάσεις, για τις οποίες γίνεται σαφής μνεία από τον Ηρόδοτο ότι σχετίζονται με την περαιά, δηλαδή τη Ζώνη, τη Σάλη και τη Μεσημβρία, θα πρέπει να προσθέσουμε και την αναφερόμενη από τον Σκύλακα Δρυ, η οποία περιγράφεται μαζί με τη Ζώνη ως εμπορικός σταθμός. Δεν έχουμε λόγο να αμφιβάλουμε ότι στο χωρίο αυτό υπονοείται η σχέση της πόλης με τη Σαμοθράκη και την περαιά της και, σύμφωνα με τον παραπάνω αναφερόμενο αθηναϊκό φορολογικό κατάλογο (*IG* I3 77 V 27–31, 422/421 π.Χ.: Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 96, TE23), η Δρύς τοποθετείται «*παρά Σέρρειον*».

Το Σέρρειο δεν είναι άλλο από την «*ἄκρη ὀνομαστή*» του θρακικού αιγιαλού, σύμφωνα με την περιγραφή του Ηροδότου, και ταυτίζεται από το σύνολο πλέον της έρευνας με το όρος Ίσμαρος (Τριαντάφυλλος 1987–1990, 303 Mottas 1989, 88 Παρισάκη 2000–2003, 353–54). Αναφέρεται πολλές φορές στον Δημοσθένη, εξαιτίας της στρατηγικής του θέσης στο πέρασμα προς την ενδοχώρα της Θράκης (*Περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ* [8], 63–64 *Κατὰ Φιλίππου Δ* [10] 8 *Περὶ τοῦ στεφάνου* [18] 69–70)· κάποιες φορές σε συνδυασμό με το «*Ἰερόν ὄρος*» (*Κατὰ Φιλίππου Γ* [9] 15 *Περὶ τῆς παραπρεσβείας* [19] 155–156 *Περὶ τῆς παραπρεσβείας* [19] 334). Ο Αισχίνης το αποκαλεί «*Σέρριον τείχος*» (*Κατὰ Κτησιφώντος* 81–82) και στον Αππιανό (*Ῥωμαϊκοὶ ἐμφύλιοι* 4, 101–102) το «*Σέρρειον*» αποτελεί εμπόδιο για τις λεγεώνες του Κάσσιου και Βρούτου που το παρέκαμψαν· ο Λίβιος το αναφέρει ως φρούριο (31.16.1–7) και ο Στράβων (7. απόσπ. 48) μιλάει για κάποιες εγκαταστάσεις «*περὶ Σέρρειον*», το οποίο είναι πολύ δύσκολο κανείς να παραπλεύσει. Ο Στέφανος Βυζάντιος, τέλος, σημειώνει το «*Σέρρειον*» ως ακρωτήριο της *Θράκης*.

Στη δυτική πλαγιά του Σέρρειου/Ισμάρου όρους βρίσκεται η Μαρώνεια, ενώ ανατολικά του θα πρέπει να αναζητηθεί η Δρυς, σε κάποια οχυρή και τειχισμένη θέση, σύμφωνα με την περιγραφή του Πολυαίνου, αλλά κοντά στη θάλασσα, ώστε να διαθέτει λιμάνι, σύμφωνα με το ψήφισμα των Δρυϊτών για τη χορήγηση ελεύθερου ελλιμενισμού και απόπλου. Το όνομα της Δρυός παραπέμπει στο δρυόφυτο περιβάλλον της Ζώνης, ενδεχομένως σε τοποθεσία ψηλότερα από τη θάλασσα, αν ακολουθήσουμε την περιγραφή του Πολυαίνου (Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 501–2). Η Τσατσοπούλου-Καλούδη (2015, 58–9) πρότεινε την ταύτιση της Δρυός με τη θέση *Μικρός Ελαιώνας* Πετρωτών (βλ. παρακάτω τα σχετικά με την *Περιοχή 1* του προγράμματος), ενώ αντίθετα παλαιότεροι ερευνητές τοποθετούσαν τη Δρυ στην περιοχή των σημερινών Δικέλλων (βλ. παρακάτω τα σχετικά με την *Περιοχή 4* του προγράμματος).

Κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή οι αναφορές στην περαιά εξακολουθούν να είναι λιγιστές. Ότι η περαιά της Σαμοθράκης συνεχίζει να υφίσταται κατά τον 3ο αι. π.Χ. και αργότερα, υποδηλώνεται αφενός από μία τιμητική επιγραφή του ιερού των Μεγάλων Θεών στη Σαμοθράκη, με την οποία οι Σαμοθράκες τιμούν το βασιλιά Λυσίμαχο, επειδή ο τελευταίος βοήθησε στην αποκατάσταση εκτάσεων του ιερού στην απέναντι ακτή, εκτάσεις που ήταν δωρεά του βασιλιά Φίλιππου Β΄ ή Γ΄ και του γιου του Αλέξανδρου Γ΄ ή Δ (McCredie 1968, 220–21, αρ. 65.843): αφετέρου υποδηλώνεται από δύο τιμητικά ψηφίσματα των Σαμοθρακών για τους Ιππομέδοντα και Επίνικο, όπου μαρτυρούνται ένα «*όχύρωμα*» και ένα «*χωρίον*» στην απέναντι ακτή (Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 106–9· Parissaki 2018, 16). Το «*όχύρωμα*» ταυτίζεται με το ΝΔ τμήμα της Ζώνης, όπου μικρότερος τειχισμένος οικισμός επιβιώνει έως τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια (Psoma 2008, 134–37). Η κατοχή έκτασης από το ιερό στην απέναντι ακτή επιβεβαιώνεται και από μεταγενέστερη οροθετική επιγραφή, της ρωμαϊκής εποχής, από το λιμάνι της Αλεξανδρούπολης, όπου αναγράφεται: «*ὄρος ἱερᾶς χώρας θεῶν*» (Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 551–2, E 448).

Ωστόσο, οι παραπάνω αναφορές σε εκτάσεις και εγκαταστάσεις του ιερού στην απέναντι ακτή, φαίνεται ότι περιγράφουν μία ελληνιστική/ρωμαϊκή περαιά και δεν σχετίζονται με τις πόλεις της περαιάς της αρχαϊκής–κλασικής εποχής. Με τη Σαμοθράκη πλέον συνδέονται δύο νέα πολιίσματα, τα Τέμπυρα και το Χαράκωμα. Ο Στράβωνας τα αναφέρει (7. απόσπ. 48) ως «*Σαμοθράκων πολίχνιον Τέμπυρα καὶ ἄλλο Χαράκωμα*». Το Χαράκωμα απαντά μόνο στον Στράβωνα, ανάμεσα στα Τέμπυρα και τον Δορίσκο (Isaac 1986, 132–33· Loukourouli 2004, 871), ενώ τα Τέμπυρα απαντούν άλλες δύο φορές, στον Τίτο Λίβιο (38.41.1–12) και στον Οβίδιο (*Tristia* 1.10.19–21: Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 136· Psoma 2008, 126–27). Στα ρωμαϊκά οδοιπορικά, επιπλέον, τα Τέμπυρα αναφέρονται ως σταθμός της Εγνατίας Οδού στα 8–9 μίλια από την Τραϊανούπολη (*Δρομολόγιο Ἀντωνείνου* 320–322, *Δρομολόγιον Ἱεροσολυμιτικόν* 602–603), γεγονός που οδήγησε την έρευνα να ταυτίσει τα Τέμπυρα με την Αλεξανδρούπολη (Mottas 1989, 94· Zahrnt 2008, 98).

Από τα παραπάνω φαίνεται πιθανή μία μετατόπιση της περιοχής ελέγχου της Σαμοθράκης προς τα ανατολικά, ίσως ανατολικότερα του ακρωτηρίου της Μάκρης, όπου από την έρευνα τοποθετείται η Σάλη. Η μετατόπιση αυτή θα πρέπει να είχε ολοκληρωθεί μέσα στον 2ο αι. π.Χ., όταν η Σάλη πλέον ανήκε στη χώρα της Μαρώνειας κατά τον Τίτο Λίβιο (31.16.1–7 και 38.41.1–12). Από την Psoma (2008, 127–34) υποστηρίζεται με πειστικά επιχειρήματα ότι οι πόλεις Ζώνη και Δρυς καταστράφηκαν από τους Γαλάτες κατά τη διάρκεια των επιδρομών των ετών 280–278/77 π.Χ.. Σύμφωνα με την Παρισάκη (Parissaki 2018, 15–6), μένουν να αποσαφηνιστούν περαιτέρω οι λεπτομέρειες της πολιτειακής οργάνωσης της περαιάς κατά την ύστερη ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή, περίοδο κατά την οποία –όπως πιθανολογείται από τη σιωπή των πηγών– η περιοχή από το όρος Ίσμαρος μέχρι και το ακρωτήριο της Μάκρης (όπου τοποθετείται η Σάλη), ανήκει πλέον στη σφαίρα επιρροής της Μαρώνειας και όχι της Σαμοθράκης.

Τέλος, ενδιαφέρουσα είναι η αναφορά των πηγών στο θρακικό φύλο των Κορπίλων και στην περιοχή της διαβίωσης και δράσης τους. Μία από τις στρατηγίες που αποτελούσαν το πελατειακό κράτος της Θράκης κατά την ύστερη ελληνιστική εποχή ήταν η «*Κορπιλική*», σύμφωνα με τον Κλαύδιο Πτολεμαίο (3.11.8–10). Οι Κορπίλοι περιγράφονται, επίσης, από τον Στράβωνα (7, απ. 7, 47, 48) και από τον *Στέφανο Βυζάντιο* και θα πρέπει να ταυτιστούν με αυτούς που αναφέρονται αρχικά ως «*Coreli*» από τον Τίτο Λίβιο (38.40–41), όταν επιτίθενται μαζί με άλλους στον Manlius Vulso και το στράτευμά του, μετά την ειρήνη της Απάμειας (188 π.Χ.). Ο Αππιανός, τέλος, (4.11.87) μνημονεύει τα στενά των Σαπαίων και Κορπίλων, όταν οι λεγεώνες του Κάσιου

και του Βρούτου βαδίζουν το 42 π.Χ. προς τους Φιλίππους. Κατά την Παρισάκη (2000–2003, 360–61· 2018, 17· 2020), τα αναφερόμενα από τον Αππιανό στενά θα μπορούσαν να ταυτίζονται με τα στενά στα Ζωναία όρη, μεταξύ των σημερινών χωριών Μέστης και Δικέλλων, από όπου διέρχεται και η αρχαία Εγνατία. Σύμφωνα την ίδια ερευνήτρια, η «*Κορπιλική Στρατηγία*» θα πρέπει να έφτανε μέχρι τη θάλασσα, αφήνοντας έξω τη σαμοθρακική περαία της ρωμαϊκής εποχής, εκτεινόμενη από τα Ζωναία μέχρι τον Έβρο και βόρεια μέχρι το Διδυμότειχο.

Η ΣΑΜΟΘΡΑΚΙΚΗ ΠΕΡΑΙΑ ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑ

Η νεότερη ευρωπαϊκή χαρτογραφία, η χαρακτηριζόμενη ως μεταπολεμαϊκή με τις ποικίλες σχολές της (ολλανδική, ιταλική, γαλλική, αγγλική και γερμανική), αποτύπωσε σε χαρτογραφικά φύλλα πολλές πληροφορίες της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας, καθοδηγούμενη από τις ίδιες τις αρχαίες πηγές (Zacharakis 1982, XIII–XIV· Μανωλεδάκης 2011, 56–62). Σε αυτό το πλαίσιο, οι κυριότεροι ευρωπαίοι χαρτογράφοι, αλλά και το μοναδικό παράδειγμα της *Χάρτας* του Ρήγα Φεραίου, πέτυχαν να αποτυπώσουν πολλά από τα ονόματα πόλεων, ποταμών και όρεων, τα οποία, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, σχετίζονται με την περιοχή της σαμοθρακικής περαιάς. Σε πολλές περιπτώσεις οι χαρτογράφοι κατάφεραν να αποδώσουν με πειστικό τρόπο το περίγραμμα της ακτογραμμής και κάποιες λεπτομέρειες του αναγλύφου της περιοχής ενδιαφέροντος, χωρίς όμως να προσδιορίσουν με ακρίβεια τις αρχαίες θέσεις· περισσότερο φαίνεται ότι ενδιέφερε τους γεωγράφους να τοποθετήσουν επί χάρτου τοπωνύμια, ερμηνεύοντας κατά το δοκούν τις πληροφορίες των αρχαίων πηγών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα αρχαίες και νεότερες εγκαταστάσεις της περαιάς, όπως η Μαρώνεια, η Μεσημβρία, η Ζώνη, η Μάκρη, η Σάλη, τα Τέμπυρα, ακόμα και η Στρύμη, να εμφανίζονται σε ποικίλες θέσεις, στην παραλία ή και στην ενδοχώρα. Αυτή η τάση εντοπίζεται και σε σύγχρονους χάρτες, όπως στο εξαιρετικό ψηφιακό εργαλείο του *Archeocosmos* (<http://archaeocosmos.arch.uoa.gr/index.php/map-2/>).

Σε λιγοστές όμως περιπτώσεις, όπως εκείνες των χαρτών της Γαλλικής σχολής, επαναλαμβάνονται ορισμένα χαρακτηριστικά που αξίζουν σχολιασμού. Αναφερόμαστε στον πολύ γνωστό χάρτη του G. Delisle, *Graeciae Pars Septentrionalis* του 1700 (Zacharakis 1982, no 861· Μανωλεδάκης 2011, 60–2, εικ. 17· <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53033652d>), στον χάρτη του H. Liebaux, *Carte de Thrace* του 1727 (Zacharakis 1982, no. 1258· <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84908343?rk=21459;2>· <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b59621483?rk=42918;4>) και, τέλος, στην περίφημη *Χάρτα* του Ρήγα Φεραίου του 1797 (Zacharakis 1982, no. 956· Μανωλεδάκης 2011, 59–64), η οποία ακολουθεί πιστά τα πρότυπα του χάρτη του Delisle. Στους παραπάνω χάρτες, η παραλία ανατολικά της Μαρώνειας και του Σέρρειου/Ισμάρου κατοχυρώνεται στους «*Samothracēs*», όνομα που προφανώς παραπέμπει στους κατοίκους της νήσου και της περαιάς της. Αντίθετα, η περιοχή βορειότερα αποδίδεται στους Κίκονες, σύμφωνα και με την ομηρική διήγηση της Οδύσσειας (9.40). Η Μεσημβρία, η οποία αναφέρεται μια και μοναδική φορά από τον Ηρόδοτο, αποδίδεται στους ίδιους χάρτες ως οχυρή θέση στην περιοχή του ακρωτηρίου Σέρρειον/Ισμάρου, και μάλιστα στην ανατολική πλευρά, μακριά από την παραλία. Αποτυπώνεται δηλαδή σε συνάρτηση με τη Μαρώνεια, να ελέγχει ενδεχομένως την παραλία προς τα ανατολικά, σε απόσταση από τον αιγιαλό, και μάλιστα χωρίς την ταυτόχρονη παρουσία της Ζώνης. Οι χαρτογράφοι φαίνεται ότι ακολουθούν αυτούσια την περιγραφή του Ηροδότου, ο οποίος δεν αναφέρει ότι η Μεσημβρία βρίσκεται σε παράκτια θέση, αλλά την μνημονεύει ως το δυτικότερο πόλισμα της περαιάς. Με αφορμή αυτό το επαναλαμβανόμενο μοτίβο, και εφόσον αποδεχούμε την ύπαρξη της Μεσημβρίας, προκύπτει το ερώτημα εάν θα μπορούσε να αναζητηθεί στις ανατολικές υπώρειες του Ισμάρου και βόρεια της παραλίας.

Ενδιαφέρουσα είναι, επίσης, στους παραπάνω χάρτες, η τοποθέτηση της περιοχής των Σαμοθρακών στο δυτικό τμήμα του θρακικού αιγιαλού, η οποία θα μπορούσε να εκληφθεί ως μια ενδεχόμενη οριοθέτηση της σαμοθρακικής περαιάς στην εν λόγω περιοχή. Υπό αυτό το πρίσμα, μοιάζει να υποδεικνύεται ως περιοχή διαβίωσης των Σαμοθρακών αποίκων το τμήμα εκείνο του αιγιαλού από την προς τη θάλασσα προβολή του όρους Ίσμαρος έως το μικρό ακρωτήριο στη σημερινή Μάκρη, αφήνοντας έξω το ανατολικό τμήμα του αιγιαλού,

όπου βρίσκονται η Αλεξανδρούπολη και το Δέλτα του Έβρου. Η συγκεκριμένη επισήμανση του χώρου δράσης των Σαμοθρακών μοιάζει να παραπέμπει στην προρωμαϊκή φάση της περαίας, η οποία, όπως είδαμε παραπάνω, υποστηρίζεται και από τις αρχαίες πηγές.

Στα ερωτήματα αυτά και σε ευρύτερα τοπογραφικά ζητήματα της σαμοθρακικής περαίας επιχειρεί να συμβάλλει το ερευνητικό πρόγραμμα *ArcGeoPerSa*, μέσα από επιτόπιες έρευνες, αλλά και τη χρήση γεωπληροφορικής και τηλεπισκόπησης στη διαχείριση της αρχαιολογικής πληροφορίας.

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ *ARCGeoPERSa*, ΟΙ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Το ερευνητικό πρόγραμμα *Αρχαιολογικές και γεωφυσικές έρευνες στην περαία της Σαμοθράκης (ArcGeoPerSa)* φιλοδοξεί να προσθέσει νέα στοιχεία στην έρευνα της σαμοθρακικής περαίας, μέσα από τη συστηματική επιφανειακή έρευνα στο δυτικό τμήμα του θρακικού αιγιαλού και την εφαρμογή σύγχρονων μεθόδων τηλεπισκόπησης και γεωφυσικής διασκόπησης. Ένας από τους στόχους του είναι η επισήμανση και η διερεύνηση εγκαταστάσεων στην περιοχή ενδιαφέροντος και η ενδεχόμενη ταύτισή τους με κάποια πόλη της περαίας.

Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται στο ερευνητικό πρόγραμμα *ArcGeoPerSa* επιλέγονται ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες και τα διαγνωστικά χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής υπό έρευνα (Εικ. 1). Βασικές παράμετροι που λαμβάνονται υπόψη είναι το πόσο διαχειρίσιμη είναι η έκταση της κάθε περιοχής και η ύπαρξη γνωστών, ταυτισμένων ή μη, αρχαιολογικών καταλοίπων. Με βάση τα παραπάνω, η *Περιοχή 2* διερευνάται με επιφανειακή έρευνα συγκεκριμένης θέσης (*site-specific survey*), ενώ από την άλλη, η *Περιοχή 1* και κυρίως οι *Περιοχές 3 και 4* αναμένεται να προσεγγιστούν διαφορετικά, λόγω της μεγάλης έκτασης και της ποικιλομορφίας των ιδιοκτησιών που τις χαρακτηρίζουν. Σε αυτές τις περιπτώσεις θα εφαρμοστεί έρευνα σε χώρους με αρχαιολογικές ενδείξεις, αλλά δίχως προϋπάρχουσα ταυτισμένη θέση ή ορατά αρχαιολογικά κατάλοιπα (*siteless survey*).

Τόσο η υπό εξέταση περιοχή της σαμοθρακικής περαίας όσο και η ευρύτερη γεωγραφική ενότητα της αιγιακής Θράκης διερευνώνται, επίσης, μέσα από δορυφορικές λήψεις και ιστορικές αεροφωτογραφίες, τα αποτελέσματα των οποίων έχουν ήδη αρχίσει να συμπληρώνουν την εικόνα της περιοχής (Donati και Αβραμίδου, υπό έκδ.: Αβραμίδου κ.ά., υπό έκδ.).

Οι τέσσερις περιοχές έρευνας του προγράμματος δεν έχουν τύχει μέχρι σήμερα ευρείας αρχαιολογικής έρευνας, εκτός από την περίπτωση ενός αρχαίου κτίσματος που ερευνήθηκε από τον Ε. Πεντάζο (Πεντάζος και Τριαντάφυλλος 1978, 302–3) στην *Περιοχή 2*, όπως θα δούμε παρακάτω. Τα περισσότερα ευρήματα από τις τέσσερις περιοχές ήταν περιστασιακά, στο πλαίσιο αυτοψιών ή περιορισμένων επιφανειακών ερευνών από τις αρμόδιες εφορείες αρχαιοτήτων.

Περιοχή 1. Βρίσκεται νότια του οικισμού Πετρωτά και είναι γνωστή με το όνομα *Εξοχή* στα βόρεια και *Μικρός Ελαιώνας (Παγκίν Τσιφλίκ)* στα νότια (Εικ. 1, 2, έκταση 0,5 τ.χλμ.). Ορίζεται στα δυτικά από το όρος Ίσμαρος και από τις κορυφές των υψώματων *Χλωμό (Σαρί Καγιά, ύψ. 517 μ.)* και *Οδοντωτό*, ενώ το ανατολικό όριο της *Περιοχής 1* αποτελούν τα υψώματα και ο δρόμος που διασχίζει τον οικισμό Πετρωτά και τα Ζωναία Όρη, προτού καταλήξει στη θάλασσα με κατεύθυνση σχεδόν βόρεια–νότια, δίπλα στο *Παλού Ρέμα*. Πρόκειται για κατάλληλο προς κατοίκηση οροπέδιο, σε απόσταση 1 χλμ. περίπου από τη θάλασσα, με ήπια κλίση και εξαιρετική εποπτεία της περιοχής. Οργανώνεται σε πλατώματα από χωράφια σιτηρών και βαμβακιού.

Πιο αναλυτικά, στις δύο κορυφές που ορίζουν την περιοχή από δυτικά και βόρεια βρέθηκαν οχυρώσεις θρακικών οικισμών και θρακική κεραμική (Τριαντάφυλλος 1971, 437· Τριαντάφυλλος 1973–1974, 814–15· Τριαντάφυλλος, 1987–1990, 303–4). Στα βόρεια, στη θέση *Εξοχή*, παρατηρήθηκαν επιφανειακά λίθοι που προέρχονται από διαλυμένους αρχαίους τάφους και ίχνη περιβόλου χωρίς συνδετικό υλικό (Σκαρλατίδου

Εικ. 2. Άποψη Περιοχής 1 από Ν.

1980, 433). Πιο νότια, στη θέση *Μικρός Ελαιώνας* ανάμεσα στα δύο σκέλη του χειμάρρου *Γιακίν Ντερέσι* επισημάνθηκαν ίχνη οικισμού έκτασης περ. 200X100 μ., με τετράπλευρα κτίσματα καλής κατασκευής, κεραμίδια στέγης και όστρακα κεραμικής κλασικής εποχής (Πεντάζος και Τριαντάφυλλος 1978, 308· Pantos 1983, 171). Τα ευρήματα αυτά φαίνεται ότι επιβεβαιώνονται και από τα πρώτα αποτελέσματα της τηλεπισκόπησης στην περιοχή, η οποία μέσα από την ανάλυση αεροφωτογραφιών και δορυφορικών φωτογραφιών έδειξε διαφοροποιήσεις στο ανάγλυφο του εδάφους, οι οποίες είναι δυνατόν να υποδεικνύουν την ύπαρξη υπεδάφινων τοίχων και δρόμων (Αβραμίδου κ.ά., υπό έκδ.).

Επιπλέον, στο νοτιότερο σημείο της *Περιοχής 1*, στη θέση *Μία βελανιδιά* (*Τεκ Παλαμούτ*), σε απόσταση 1 χλμ. από τη θάλασσα, αναφέρθηκαν θεμέλια κτισμάτων ρωμαϊκής εποχής και πιθανό τείχος, όστρακα ρωμαϊκής κεραμικής, κέραμοι στέγης και λίθινες πλάκες από κιβωτιόσχημους τάφους· στην ίδια περιοχή επισημάνθηκαν κιβωτιώσχημοι τάφοι και νεκροταφείο τύμβων, στη θέση *Φούρνοι* (Τριαντάφυλλος 1973–1974· Πεντάζος και Τριαντάφυλλος 1978, 308).

Η εικόνα από τα μέχρι σήμερα ευρήματα υποδεικνύει την ύπαρξη στην περιοχή οικισμού ή άλλης εγκατάστασης με νεκροταφεία και ίσως περίβολο. Η προκαταρκτική χρονολόγηση των διαγνωστικών οστράκων που συλλέχθηκαν κατά τις πρώτες εργασίες του προγράμματος στην περιοχή, κυμαίνεται από τα ρωμαϊκά ως τα (ύστερο)βυζαντινά χρόνια, ενώ συλλέχθηκαν και όστρακα θρακικής κεραμικής. Εκτός από την κεραμική, εντοπίστηκαν λίθινα αντικείμενα, όπως εργαλεία, επεξεργασμένες πέτρες, τμήμα μυλόπετρας, αλλά και λεπίδες και πυρήνες πυριτόλιθου, η παρουσία των οποίων θα πρέπει να σχετιστεί με το προϊστορικό λατομείο πυριτόλιθου στα γειτονικά Πετρωτά (Ευστρατίου 2001, 2002, 2003· Ευστρατίου και Φωτιάδης 1998· Efstratiou και Fotiades 2005· Φωτιάδης κ.ά. 2014· Fotiadis 2016).

Η θέση *Μικρός Ελαιώνας*, η οποία εντάσσεται στην *Περιοχή 1* του προγράμματος, είχε υποστηριχθεί αρχικά ότι είναι δυνατόν να ταυτιστεί με την Ορθαγόρεια (Pantos 1983, 171), πόλη που με πειστικά επιχειρήματα ταυτίστηκε με την ελληνιστική Μαρώνεια λίγο δυτικότερα (Psoma κ.ά. 2008, 193–204. Με σκεπτικισμό αντιμετωπίζει την ταύτιση η Saba 2018). Πρόσφατα, προτάθηκε από την Τσατσοπούλου-Καλούδη (2015, 53–4)

Εικ. 3. Το δίχωρο κτίσμα-ναός (:) στην Περιοχή 2.

ότι ο *Μικρός Ελαιώνας* θα μπορούσε να ταυτιστεί με την αρχαία Δρυ. Η υπό έρευνα θέση φαίνεται ότι διέθετε περίβολο και βρίσκεται κοντά στο Σέρρειο, όπου τοποθετεί τη Δρυ ο αθηναϊκός φορολογικός κατάλογος (IG 13, 77 V, 27–31, 422/421 π.Χ.: Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 96, TE23). Ωστόσο, η θέση αυτή βρίσκεται στην ενδοχώρα, γεγονός που δυσχεραίνει τη σύνδεσή της με κάποιο λιμάνι, για το οποίο γνωρίζουμε από το ψήφισμα των Δρυϊτών που χορηγεί ελεύθερο ελλιμενισμό και απόπλου στο λιμάνι της Δρυός (Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 502–4 Psoma 2008, 121–22). Επισημαίνεται, τέλος, ότι, εάν τοποθετηθεί εδώ η Δρυς, δεν υπάρχει χώρος για το δυτικότερο πόλισμα της περαιάς, τη Μεσημβρία (εφόσον αποδεχθούμε την ύπαρξη της). Υπενθυμίζεται ότι στις δυτικές υπώρειες του Ισμάρου τοποθετείται ως οχυρή θέση η Μεσημβρία στους νεότερους ευρωπαϊκούς χάρτες.

Περιοχή 2. Βρίσκεται στην παραλία του οικισμού Πετρωτά και ορίζεται δυτικά από το *Γιαλού Ρέμα* και ανατολικά από τα λατομεία της Ζώνης (Εικ. 1, έκταση 0,17 τ.χλμ.). Η περιοχή ενδιαφέροντος ξεκινάει από την επίπεδη παράλια ζώνη, στην οποία εκτείνεται σήμερα μικρός παραθεριστικός οικισμός, και ανέρχεται προς έναν λόφο, όπου το 1977 βρέθηκε αρχαίο κτίριο. Η ανασκαφική έρευνα του Πεντάζου (Πεντάζος και Τριαντάφυλλος 1978, 302–3) έφερε στο φως τμήμα ενός ορθογώνιου δίχωρου κτίσματος, το οποίο ερμηνεύθηκε ως ναός(;) εξαιτίας της εν μέρει αποκαλυφθείσας κάτοψης και των διαστάσεών του (Εικ. 3). Σε τομές που έγιναν στον χώρο βρέθηκαν και άλλοι τοίχοι, οι οποίοι ερμηνεύτηκαν ως περίβολο ή τοίχοι γειτονικών κτισμάτων. Από την περιοχή συλλέχθηκαν αρκετά «*αρρητινά όστρακα και ελάχιστα μελαμβαφή*» κατά τον ανασκαφέα (Πεντάζος και Τριαντάφυλλος 1978, 302–3), τα οποία συσχετίστηκαν με την τελευταία ρωμαϊκή φάση ενός συγκροτήματος της ελληνιστικής εποχής, πιθανώς ιερού. Ο ακριβής χαρακτήρας του χώρου και η λατρευτική ή άλλη χρήση των οικοδομημάτων δύνανται να εξακριβωθούν μόνο μετά από συστηματική ανασκαφή. Τέλος, σημειώνεται ότι από τη θαλάσσια περιοχή των Πετρωτών ανασύρθηκε, επίσης, μαρμάρινο ακέφαλο άγαλμα φτερωτού έρωτα, ελληνιστικής εποχής (ΑΓΚ 3085: Πεντάζος και Τριαντάφυλλος 1978, 313).

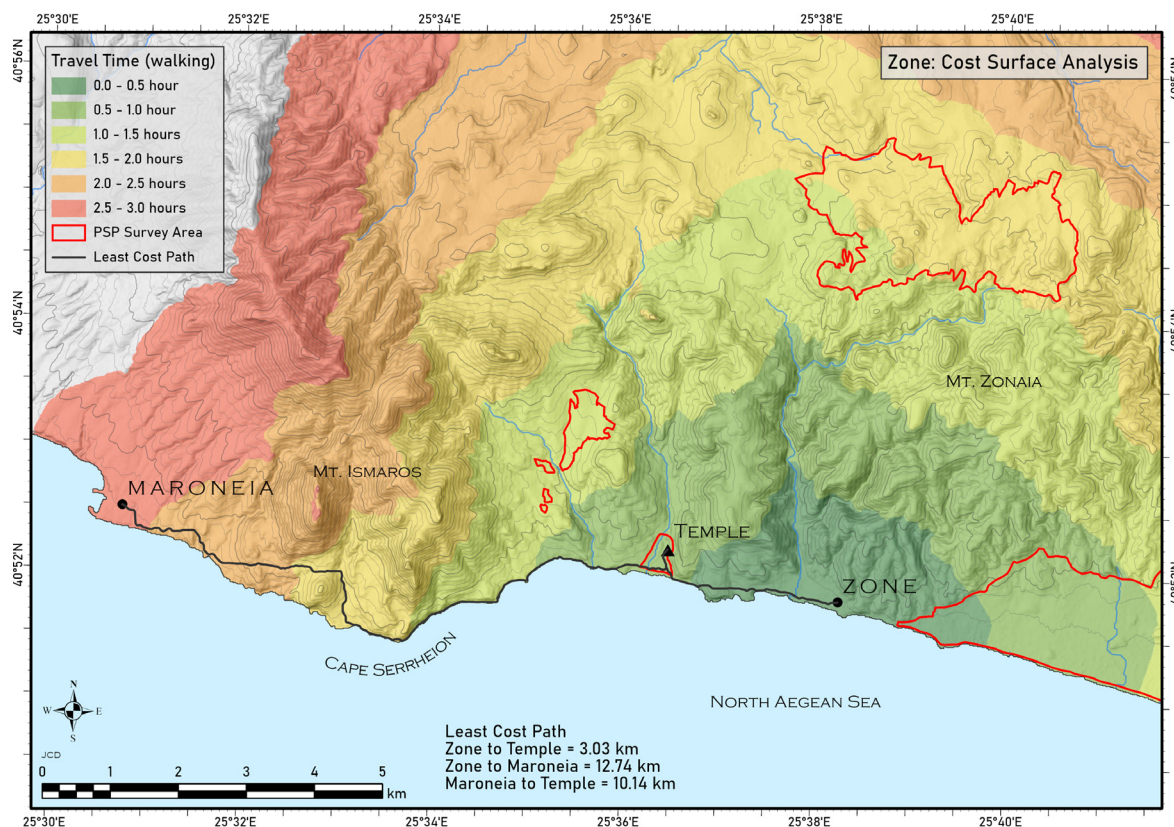

Εικ. 4. Η *Περιοχή 2*: λήψη από το ύψωμα του δίχωρου κτίσματος-ναού (;) προς τα νότια.

Στο πλαίσιο του προγράμματος *ArcGeoPerSa* ερευνήθηκε συστηματικά τόσο ο χώρος γύρω από το κτίριο που ανέσκαψε ο Πεντάζος όσο και οι αγροί που τον περιβάλλουν μέχρι και την ακτή (Εικ. 4). Τα πορίσματα αυτών των ερευνών θα δημοσιευθούν σε επόμενη φάση ωστόσο, με βάση τα ως τώρα στοιχεία της επιφανειακής έρευνας, της συστηματικής τοπογραφικής αποτύπωσης αρχιτεκτονικών μελών και της σύγκρισης της περιοχής με την καλύτερα σωζόμενη αποικία της Ζώνης, πιθανολογούμε ότι το δίχωρο κτίσμα-ναός(;) , το οποίο βρισκόταν σε περίοπτη θέση πάνω στο βορειότερο και υψηλότερο σημείο της μικρής κοιλάδας, φαίνεται να διαθέτει περίβολο. Σε αγρούς νότια αυτού εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και πιθανά ίχνη οχύρωσης, μεγάλες ποσότητες κεράμων, αλλά και πλήθος κεραμικής (λεπτή, επιτραπέζια, χρηστική και αποθηκευτική), κυρίως ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου, με μεμονωμένα όστρακα προηγούμενων εποχών. Τα παραπάνω είναι μεν ενδεικτικά στοιχεία μιας εγκατάστασης με διάρκεια στον χρόνο, ωστόσο ενδέχεται να τροποποιηθούν μετά τη γεωφυσική διασκόπηση και μελλοντικές έρευνες πεδίου.

Επισημαίνεται ότι οι συνθήκες για διαβίωση και στην περίπτωση της μικρής αυτής κοιλάδας κρίνονται κατάλληλες, καθώς βρίσκεται κοντά στον αιγιαλό, δίπλα σε ρέμα και προφύλασσεται από ορεινούς όγκους στα βόρεια, έχοντας εξαιρετική εποπτεία της ευρύτερης περιοχής, από τα Πετρωτά και το όρος Ίσμαρος ως το Θρακικό Πέλαγος. Οι συνθήκες αυτές θυμίζουν τις ανάλογες της γειτονικής Ζώνης. Η ανάλυση διαδρομών ελάχιστου κόστους (Least Cost Path Analysis, Εικ. 5) από τα δεδομένα της τηλεπισκόπησης έδειξε ότι εύκολα κανείς μπορούσε από τη Ζώνη να φτάσει στο δίχωρο κτίσμα-ναός(;) στην *Περιοχή 2*, μέσω μιας πεζοπορικής διαδρομής διάρκειας 37' (Αβραμίδου κ.ά., υπό έκδ.).

Η γειτνίαση της *Περιοχής 2* με τη Ζώνη είναι προφανής και δεν μπορεί να αποκλειστεί, με τα έως σήμερα δεδομένα, η πιθανότητα να βρίσκεται στην *Περιοχή 2* η Δρυς: Η θέση βρίσκεται σε δρυόφυτο περιβάλλον, το βόρειο (τουλάχιστον) τμήμα της είναι προστατευμένο τόσο φυσικά όσο και από πιθανό περίβολο, ενώ η εγγύτητα με τον αιγιαλό αυξάνει τις πιθανότητες ύπαρξης ενός λιμανιού, μεγαλύτερες κατά τη γνώμη μας συγκριτικά με την *Περιοχή 1*. Η ορθότητα ή μη της παραπάνω άποψης μπορεί να επιβεβαιωθεί μόνο με νέες έρευνες και κυρίως με τα αποτελέσματα μιας μελλοντικής συστηματικής ανασκαφής.

Εικ. 5. Ανάλυση διαδρομών ελάχιστου κόστους (Least Cost Path Analysis) με επίκεντρο την αρχαία Ζώνη προς το ιερό (:) και τη Μαρώνεια.

Περιοχή 3. Πρόκειται για ημιορεινή έκταση μεταξύ των οικισμών Πέραμα και Κόμαρος (Εικ. 1, έκταση 5,77 τ.χλμ.). Ένα μεγάλο οροπέδιο με αγρούς δημητριακών, καπνών και βαμβακιού, μεταξύ άλλων, παρέχει κατάλληλες συνθήκες για κατοίκηση, κάτι που επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα της τηλεπισκόπησης: εντοπίστηκαν διαφοροποιήσεις στο ανάγλυφο του εδάφους, υποδεικνύοντας ίσως υπεδάφειες κατασκευές. Η θέση στα νότια ορίζεται από τρεις κωνικούς λόφους με οχυρώσεις στην κορυφή τους, οι οποίοι κοιτάζουν προς την παραλία. Η περιοχή βρίσκεται ακριβώς δυτικά της κεντρικής διάβασης των Ζωναίων, από όπου διέρχεται και η αρχαία Εγνατία Οδός, καθώς κατέρχεται προς τη θάλασσα (Τσατσοπούλου 2004, Lolos 2007, 2008).

Ο Πάντος ερεύνησε το *ύψωμα 319* ή *Πέραμα*, σύμφωνα με την Τσατσοπούλου-Καλούδη (2015, 51 και 59), το κεντρικό από τα τρία, όπου εντόπισε περίβολο και οικοδομικό υλικό και κεραμική, γεγονός που τον οδήγησε στην πρόταση ύπαρξης ιερού του Ήρωα Ιππέα στην περιοχή, αλλά και στην ταύτιση των τριών κορυφών με προκεχωρημένα προς βορρά φυλάκια της Ζώνης. Ο περίβολος και τα οικοδομικά κατάλοιπα στο *ύψωμα 319* εντοπίστηκαν και τον Ιούνιο του 2020 κατά την αρχική αυτοψία του έργου *ArcGeoPerSa*. Επιπρόσθετα, στη δυτική κορυφή (*λόφος Μανρόπετρα*, Εικ. 6) πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 2012–2013 ανασκαφική έρευνα από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Έβρου (πρώην ΙΘ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ευχαριστίες στην αρχαιολόγο Φ. Παρδαλίδου για τις πληροφορίες σχετικά με την ανασκαφή), όπου επίσης εντοπίστηκαν στοιχεία για την ύπαρξη ιερού Ήρωα Ιππέα, όπως θρακική κεραμική, τρεις λαξευμένοι μονόλιθοι κυλινδρικού σχήματος, θραύσματα οξυπύθμενων αμφορίσκων που συναντώνται σε υπαίθρια ιερά του Ήρωα Ιππέα, και δύο χάλκινα ρωμαϊκά νομίσματα. Τέλος, οξυπύθμενο αγγείο εντοπίστηκε και στην κοντινή θέση *Νεκροταφεία* του οικισμού Κόμαρος (Τριαντάφυλλος 1991, 344).

Πρόσφατα, η Τσατσοπούλου-Καλούδη (2015, 57–61) πρότεινε την ταύτιση της περιοχής με τη Μεσημβρία. Κατά την άποψή της, η συγκεκριμένη θέση είναι η τελευταία που συναντά κανείς, κινούμενος στη βασική διάβαση των Ζωναίων που διέρχεται στα ανατολικά της περιοχής, όπου και η αρχαία Εγνατία, προχωρώντας προς την ενδοχώρα. Επομένως, η θέση θα μπορούσε να υπονοήσει το χαρακτηρισμό «*έσχάτη*» που αποδίδεται στη Μεσημβρία από τον Ηρόδοτο (7.108).

Εικ. 6. Άποψη τμήματος της Περιοχής 3, ύψωμα «Μαυρόπετρα».

Η ορθότητα της άποψης της Τσατσοπούλου-Καλούδη μένει να επιβεβαιωθεί ή όχι από τα δεδομένα που φιλοδοξεί να συλλέξει το πρόγραμμα *ArcGeoPerSa* και μετέπειτα έρευνες, χωρίς όμως να αποκλείεται η ταύτιση στην περιοχή θρακικών εγκαταστάσεων που ήλεγχαν το δρόμο προς το εσωτερικό και ιδιαίτερα τη διάβαση της Εγνατίας Οδού. Κατά τη γνώμη μας, θα μπορούσε και με αυτή την περιοχή να σχετίζεται το παράπονο του Κικέρωνα αναφορικά με τον μεγάλο στρατιωτικό δρόμο των Ρωμαίων, ο οποίος είχε καταντήσει στην εποχή του να ελέγχεται από Θράκες και τα οχυρά τους (*De provinciis consularibus* 2.4: Lolos 2007, 275· 2008, 24).

Περιοχή 4. Πρόκειται για εκτεταμένη περιοχή (Εικ. 1, έκταση 8,34 τ.χλμ.) με αγρούς δημητριακών και βαμβακιού, μεταξύ των σύγχρονων οικισμών Μεσημβρία και Δίκελλα, όπου έχουν βρεθεί αρχαιότητες της ύστερης ρωμαϊκής εποχής (Βαβρίτσας 1964, 388–89· Κοκκοτάκη 2005, 884, εικ. 10, εικ. 11). Η περιοχή, προστατευμένη από το βοριά και πολύ κοντά στη θάλασσα, με μεγάλες εκτάσεις για διάφορες καλλιέργειες, προσφέρεται για κατοίκηση (γενικά για την περιοχή: Kazarow 1918, 33, 52–5· Τσατσοπούλου 1987–1990, 329· Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 502, σημ. 3). Η σύγχρονη έντονη οικιστική ανάπτυξη στην περιοχή αποδεικνύει του λόγου το αληθές.

Κατά καιρούς η περιοχή έχει ταυτιστεί με τη Δρυ (Kazarow 1918, 33, 52–5· Μπακαλάκης 1961, 15–6· Λαζαρίδης 1971, 39). Από την περιοχή, όμως, διέρχεται σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας η αρχαία Εγνατία Οδός, κατεβαίνοντας από τα Ζωναία όρη και ακριβώς σε αυτή την περιοχή, στις νότιες παρυφές των Ζωναίων, είτε μεταξύ των οικισμών Μεσημβρία και Δίκελλα είτε λίγο πιο δυτικά στη θέση *Σιδηροπήγαδο*, αναζητείται από την Τσατσοπούλου ο σταθμός της Εγνατίας «*Melalico*» ή «*Milolito*» ή «*Micolito*» σε απόσταση 18–23 χλμ. από τον προηγούμενο σταθμό στα δυτικά (Τσατσοπούλου 2004, 13). Η θέση του σταθμού «*Melalico*» στην περιοχή των Δικέλλων ταιριάζει και με τις αποστάσεις από τη Σάλη (Μάκρη) και τα Τέμπυρα (Αλεξανδρούπολη) ανατολικότερα, σύμφωνα με τα στοιχεία που μάς παρέχουν τα ρωμαϊκά οδοιπορικά. Ειδικότερα, στο *Ίεροσολυμιτικόν Δρομολόγιον* (602–603) ο σταθμός «*Melalico*» βρίσκεται στα 8 μίλια δυτικά

της Σάλης. Στο *Δρομολόγιον Ἀντωνείνου* (321–322) η θέση «*Milolito*» βρίσκεται στα 16 μίλια από τα Τέμπυρα και στον Πευτιγγεριανό Πίνακα η θέση «*Micolito*» βρίσκεται στα 23 μίλια από τη Δύμη. Η θέση «*Miloliton*» αναφέρεται, επίσης, στη *Γεωγραφία τοῦ Τουϊδωνος* (108. 8–2) δυτικά της Τραϊνούπολης, όπως και η πόλη «*Mitholithon*» στην *Cosmographia* του Ραβεννάτη Ἀωνύμου (4.6.7).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Αν και τα παραπάνω δεδομένα απορρέουν από την πρώτη φάση του προγράμματος *ArcGeoPerSa*, εντούτοις ενισχύουν τις γνώσεις μας για την ιστορική τοπογραφία της σαμοθρακικής περαίας, συμβάλλοντας στην ανοικτή συζήτηση περί εντοπισμού των θέσεων, της χρονολόγησης και χρονικής αλληλουχίας τους, αλλά και των επιμέρους χαρακτηριστικών τους. Συνοψίζοντας, θεωρούμε ότι στις τέσσερις περιοχές του προγράμματος φαίνεται να εμπίπτει, μεταξύ άλλων, η αρχική μορφή της περαίας της Σαμοθράκης, όπως είχε διαμορφωθεί κατά την αρχαϊκή, κλασική και ελληνιστική εποχή, και εκτεινόταν στην περιοχή μεταξύ του ακρωτηρίου Σέρρειον και του ακρωτηρίου της Μάκρης (Σάλη).

Η Δρυς και η Μεσημβρία αναζητούν τη θέση τους στο υπό εξέταση αρχαιολογικό τοπίο: η Δρυς, ευρισκόμενη πλησίον της Ζώνης, θα πρέπει να αναζητηθεί «*παρά Σέρρειον*» κατά τον αθηναϊκό φορολογικό κατάλογο (*IG* 13 77 V 27–31, 422/421 π.Χ.: Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 96, TE23), σε οχυρή θέση σύμφωνα με την περιγραφή του Πολυαίνου (2.22.3), αλλά κοντά στη θάλασσα, ώστε να έχει λιμάνι, όπως μαρτυρείται από το ψήφισμα της Ζώνης (Λουκοπούλου κ.ά. 2005, 502–4 Psoma 2008, 121–22). Η *Περιοχή 2*, σύμφωνα με τα προκαταρκτικά ευρήματα του προγράμματος, δίνει διαχρονικά ευρήματα και παρουσιάζει ελκυστικές συνθήκες για διαβίωση επομένως θα πρέπει να διερευνηθεί περαιτέρω, καθώς ενδέχεται να ταυτίζεται με κάποιο από τα σαμοθρακικά πολιίσματα, ίσως τη Δρυ.

Η Μεσημβρία σύμφωνα με την Ηρόδοτο είναι η δυτικότερη από τις πόλεις που ο ιστορικός περιγράφει για την περαία. Ο Τριαντάφυλλος υποστήριξε την ύπαρξη πόλης στην περιοχή, που γρήγορα όμως παρήκμασε(;) και απορροφήθηκε από την Ζώνη (Τριαντάφυλλος 1987–1990, 303). Για αυτόν ακριβώς τον λόγο η Μεσημβρία παύει σύντομα να αναφέρεται από τους αρχαίους συγγραφείς. Θα μπορούσε η Μεσημβρία να βρίσκεται κοντά στον αιγιαλό; Ο Ηρόδοτος δεν το αποσαφηνίζει, καθώς τοποθετεί τη Ζώνη και τη Σάλη παραλιακά και τη Μεσημβρία αόριστα στο δυτικό άκρο της περαίας. Τα πολιίσματα της περαίας, όπως φαίνεται από την περιγραφή και είναι εύλογο, θα περιμέναμε να τα βρούμε στον αιγιαλό ή τουλάχιστον κοντά σε αυτόν.

Η *Περιοχή 3* προστατεύεται στο νότο από τρεις ψηλές κορυφές με οχυρώσεις και με ενδείξεις για ιερό Ἡρώος Ιππέα. Η περιοχή μοιάζει περισσότερο να διαχωρίζεται από την περαία, παρά να ενώνεται με αυτή, καθώς η περιοχή που είναι κατάλληλη για κατοίκηση φαίνεται πως αναπτύσσεται προς την ενδοχώρα, βόρεια των οχυρών κορυφών. Εκεί ακριβώς, ίσως θα πρέπει να αναζητήσουμε αντί της Μεσημβρίας κάποια θρακική εγκατάσταση ή εγκαταστάσεις, που φαίνεται ότι ήλεγχαν την περιοχή καθώς και τους διερχόμενους μέσω της Εγνατίας Οδού προς την ενδοχώρα. Αυτή η πρόταση υποστηρίζεται από το γεγονός ότι στην ίδια περιοχή, όπως είδαμε παραπάνω, τοποθετούνται τα Στενά του γένους των Κορπίλων (Παρισάκη 2000–2003, 360–61· 2018, 17· 2020). Επίσης, η αναφορά του Κικέρωνα για την Εγνατία που στις μέρες του λυμάνεται από Θράκες και θρακικά οχυρά (*De provinciis consularibus* 2.4: Lolos 2007, 275· 2008, 24), ενισχύουν την παραπάνω πρόταση.

Τέλος, στην *Περιοχή 4* του προγράμματος, τοποθετείται, σύμφωνα με τις αποστάσεις των Ρωμαϊκών Οδοιπορικών και την πορεία της αρχαίας Εγνατίας Οδού, ο σταθμός της Εγνατίας «*Milolito*», γεγονός που φαίνεται να επιβεβαιώνεται από τα μέχρι σήμερα ευρήματα, τα οποία τοποθετούνται στην εποχή της ρωμαϊοκρατίας. Η περιοχή ακόμη και σήμερα επιδεικνύει ελκυστικές συνθήκες για διαβίωση, παρά τον αιγιαλό.

Οι παραπάνω προτάσεις θα πρέπει να αντιμετωπιστούν στην παρούσα φάση ως υποθέσεις εργασίας, οι οποίες ενδέχεται να επιβεβαιωθούν ή να απορριφθούν μετά τη ολοκλήρωση του προγράμματος και τυχόν ακόλουθες έρευνες. Σε κάθε περίπτωση, το *ArcGeoPerSa* επιδιώκει να προσθέσει νέα στοιχεία και να συμβάλει

στη συζήτηση γύρω από μείζονα τοπογραφικά ζητήματα της σαμοθρακικής περαίας, της σχέσης των Ελλήνων αποίκων με τους Θράκες, αλλά και της ιδιαίτερης σημασίας που κατέχει γεωστρατηγικά η περιοχή ανά τους αιώνες.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το ερευνητικό πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας & Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) σύμφωνα με την «1η Προκήρυξη Ερευνητικών Έργων ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. για την ενίσχυση των μελών ΔΕΠ και Ερευνητών/τριών και την Προμήθεια Ερευνητικού Εξοπλισμού μεγάλης αξίας (αρ. έργου 750)». Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται προς την Επιστημονική Υπεύθυνη του έργου, Επίκ. Καθηγήτρια Α. Αβραμίδου, για την εξαιρετική συνεργασία και πολυποίκιλη βοήθεια κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας του παρόντος άρθρου, καθώς και σε όλους τους συμμετέχοντες στην ερευνητική ομάδα. Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζονται στην Ερευνήτρια του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών Μ.Γ. Παρισάκη και στην αρχαιολόγο Μ. Τασακλάκη, οι οποίες διάβασαν το κείμενο και έκαναν πολύτιμες παρατηρήσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβραμίδου, Α., Α. Σαρρής, Χ. Καραδήμα, Χ. Παρδαλίδου, L.C. Donati, Α. Γαρυφαλλόπουλος, Φ. Αϊτατόγλου, Ζ. Μιλτσακάκη, Μ. Τασακλάκη, Ν. Συρρής, Π. Τσατσοπούλου-Καλούδη, Ν. Παπαδόπουλος. Υπό έκδ. «Το ερευνητικό πρόγραμμα 'Αρχαιολογικές και γεωφυσικές έρευνες στην περαία της Σαμοθράκης'». *AEMΘ* 33.
- ArcGeoPerSa. «Αρχαιολογικές και γεωφυσικές έρευνες στην περαία της Σαμοθράκης». <http://www.peraiasa-mothraceproject.gr>
- Archeocosmos. «Ιστορική Γεωγραφία της Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής από την Προϊστορική Εποχή έως και την Ύστερη Αρχαιότητα». Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. <http://archaeocosmos.arch.uoa.gr/index.php/map-2/>
- ARENA. «Archaeological REsearch in the North Aegean (ARENA)». <https://arena.ipet.gr>
- Avramea, A και P. Karanastassi. 1993. *Tabula Imperii Romani, Philippi K35*, I. Athènes: Académie d'Athènes.
- Βαβρίτσας, Α. 1964. «Δίκελλα Έβρου». *ArchDelt* 19 (B3):388–89.
- Donati, J. και Α. Αβραμίδου, Υπό έκδ. «Ανασυνθέτοντας την τοπογραφία της αιγαιακής Θράκης μέσα από ιστορικές αεροφωτογραφίες». *AEMΘ* 32.
- BNF Gallica. «Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Ψηφιοθήκη Gallica». <https://gallica.bnf.fr/accueil/en/content/accueil-en?mode=desktop>
- Ευστρατίου, Ν. 2001. «Πετρωτά. Προϊστορικό λατομείο». *ArchDelt* 56 (B3β):713.
- _____. 2002. «Πετρωτά. Προϊστορικό λατομείο». *ArchDelt* 57 (B3β):727.
- _____. 2003. «Πετρωτά. Προϊστορικό λατομείο». *ArchDelt* 58 (B3β):755.
- Ευστρατίου, Ν. και Μ. Φωτιάδης. 1998. «Η έρευνα σ' ένα προϊστορικό λατομείο πυριτόλιθου στη Θράκη – Τα πρώτα αποτελέσματα». *AEMΘ* 12:31–40.
- Efstratiou, N. και M. Fotiades. 2005. *Petrota. Surveying Palaeolithic & Neolithic Stone Sources in Greece*. <http://petrotasurvey.hist-arch.uoi.gr>
- Fotiadis, M. 2016. «Leaf-Points from Petrota (Greek Thrace) and the Palaeolithic Chronology of the Vrahos Chert Quarry». *BSA* 111:1–11.
- Funke, P. 2000. «Peraia: Einige Überlegungen zum Festlandbesitz griechischer Inselstaaten». Στο *Hellenistic Rhodes. Politics, Culture and Society*, επιμ. P. Bilde, Tr. Engberg-Pedersen, V. Gabrielsen, L. Hannestad και J. Zahle, 55–75. Studies in Hellenistic Civilization 9. Aarhus: Aarhus University Press.
- Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός. <http://www.xanthi.ilsp.gr/thraki/>
- Isaac, B. 1986. *The Greek settlements in Thrace until the Macedonian conquest*. Leiden: Brill.
- Kazarow, G. 1918. «Zur Archäologie Thrakiens». *AA* 33:3–64.
- Κοκκοτάκη, Ν. 2005. «Δίκελλα Έβρου». *ArchDelt* 60 (B2):884.
- Λαζαρίδης, Δ. 1971. *Η Σαμοθράκη και η Περαιά της*. Αθήνα: Αθηναϊκός Τεχνολογικός Όμιλος, Αθηναϊκό Κέντρο Οικιστικής.
- Λουκοπούλου, Α.Δ., Α. Ζουρνατζή, Μ.Γ. Παρισάκη και Σ. Ψωμά. 2005. *Επιγραφές της Θράκης του Αιγαίου μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου (Νομοί Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου)*. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Loukopolou, L. D. 2004. «Thrace from Nestos to Hebros». Στο *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, επιμ. M.H. Hansen και T.H. Nielsen, 870–84. Oxford: Oxford University Press.
- Lolos, Y. 2007. «Via Egnatia after Egnatius: Imperial Policy after and Inter-regional Contacts». *Mediterranean Historical Review* 22:273–93.
- Λώλος, Γ. 2008. *Via Egnatia / Εγνατία Οδός*. Αθήνα: Εκδόσεις Ολκός.
- Μανωλεδάκης, Μ. 2011. «Η αρχαία Μακεδονία στη Χαρτογραφία». Στο *Μακεδονία. Από τον 7ο αι. π.Χ. ως την ύστερη αρχαιότητα. Μελέτες & λήμματα για την 3η εκθεσιακή ενότητα της μόνιμης έκθεσης του αρχαιολογικού μουσείου Θεσσαλονίκης*, επιμ. Δ. Γραμμένος, 45–75. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζήτρος.
- Markov, C. 1980. «Samothrace and its peraiia from the 7th to 3rd century B.C.». *Thracia* 5:145–52.
- McCredie, J. R. 1968. «Samothrace: Preliminary Report on the Campaign of 1965–1966». *Heperia* 37:200–34.
- Meyer, E. 1976. «Zur Topographie der Samothrakischen Peraia. Drys, Mesembria, Orthagoria». *RhM* 119 (1):1–3.
- Mottas, F. 1989. «Les voies de communication antiques de la Thrace Egéenne». Στο *Labor omnibus unum. Gerold Walser zum 70. Geburtstag dargebracht von Freunden, Kollegen und Schülern*, επιμ. H.E. Herzig και R. Frei-Stolba, 82–104. Historia Einzelschriften Heft 60. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Μπακαλάκης, Γ. 1961. *Αρχαιολογικές έρευνες στη Θράκη, 1959–1961*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Muller, D. 1975. «Von Doriskos nach Therme. Der Weg des Xerxes-Heeres durch Thrakien und Ostmakedonien». *Chiron* 5: 1–11.
- Pantos, P.A. 1983. «The Present Situation of the Studies in Archaeological Topography of Western Thrace». *Pul-pudeva. Semaines Philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace* 4:164–78.
- Παρισάκη, Μ.Γ. 2000–2003. «Τα στενά των Κορπίλων και των Σαπαίων. Η επανεξέταση ενός τοπογραφικού προβλήματος». *ΗΟΡΟΣ* 14–16:345–62.

- _____. 2020. «Ἐθνη Θρακῶν στὴ Θράκη τοῦ Αἰγαίου κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους. I. Κορπίλοι καὶ Κορπιλική». *TEKMHPIA* 15:187–226.
- Parissaki, M.G. 2018. «In Search of Territories in South-western Thrace: The Peraia of Samothrace, the Strategy of Korpilike and the Civitas of Traianopolis». Στο *Proceedings of the First International Roman and Late Antique Thrace Conference «Cities, Territories and Identities», Plovdiv, 3rd – 7th October 2016*, επιμ. L. Vagalinski, M. Raycheva, D. Boteva και N. Sharankov, 13–20. Bulletin of the National Archaeological Institute XLIV. Sofia: National Institute of Archaeology, Bulgarian Academy of Sciences.
- Πεντάζος, Ε., και Δ. Τριαντάφυλλος. 1978. «Αρχαιότητες και μνημεία Θράκης». *ArchDelt* 33 (B2):302–14.
- Perdrizet, P. 1909. «Le Σαμοθρακικός d' Antiphon et la Pérée Samothracienne». *REG* 22:33–41.
- Psoma, S. 2008. «An Honorary Decree from Thasos (IG XII 8, 267) and the Samothracian Peraia During the Hellenistic Period». Στο *THRAKIKA ZETEMATA* I, επιμ. L.D. Loukoulou και S. Psoma, 121–38. ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 58. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Psoma, S., Ch. Karadima και D. Terzopoulou. 2008. *The Coins from Maroneia and the Classical City at Molyvoti: A Contribution to the History of Aegean Thrace*. ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 62. Athens: Diffusion de Boccard.
- Roussel, P. 1939. «La Pérée Samothracienne au IIIe siècle avant J.-C'». *BCH* 63:133–41.
- Saba, S. 2018. «A problem of historical geography: Orthagoreia in Thrace reconsidered». *Ancient Society* 48:103–13.
- Σκαρλατίδου, Ε. 1980. «Πετρωτά». *ArchDelt* 35 (B2):433.
- Τριαντάφυλλος, Δ. 1971. «Αρχαιότητες και Μνημεία Θράκης». *ArchDelt* 26 (B2): 422–40.
- _____. 1973–1974. «Επισήμανση αρχαίων, περιοχή Γιακίν Τσιφλίκι». *ArchDelt* 29 (B3):814–15.
- _____. 1987–1990. «Η Θράκη του Αιγαίου πρίν από τον ελληνικό αποικισμό». *Θρακική Επετηρίδα* 7: 301–8.
- _____. 1991. «Κόμαρος Έβρου». *ArchDelt* 46 (B2):344.
- Τσατσοπούλου, Π. 1987–1990. «Η ελληνική παρουσία στο Β. Αιγαίο. Οι αποικίες της Σαμοθράκης». *Θρακική Επετηρίδα* 7:323–34.
- _____. 2004. «Η αρχαία Εγνατία και η διαδρομή της στο χώρο της Θράκης». *ΑΕΜΘ* 18:9–16.
- Tsatsopoulou, P. 2007. «The colonies of Samothrace. Topography and archaeological Research». Στο *Η Θράκη στον Ελληνο-ρωμαϊκό κόσμο. Πρακτικά 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Θρακολογίας, Κομοτηνή – Αλεξανδρούπολη 18–23 Οκτωβρίου 2005*, επιμ. Α. Ιακωβίδου, 648–56. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Τσατσοπούλου-Καλούδη, Π. 2015. «Η Σαμοθράκη και η Περαιά της». Στο *Αρχαία Ζώνη I. Το ιερό του Απόλλωνα*, επιμ. Π. Τσατσοπούλου-Καλούδη, 16–66. Κομοτηνή: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Εφορεία Αρχαιοτήτων Έβρου, Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης.
- Φωτιάδης, Μ., Ν. Ευστρατίου, Ν. και Κ. Παυλόπουλος. 2014. «Λατομείο πυριτόλιθου, Πετρωτά Θράκης (Παλαιολιθική, Νεολιθική)». *Δωδώνη* 43–44:355–70.
- Zacharakis, C. G. 1992. *A Catalogue of Printed Maps of Greece 1477–1800*. Athens: Samourkas Foundation.
- Zahrnt, M. 2008. «Gab es in Thraken zwei Städte namens Mesambria? Überlegungen zum samothrakischen Peraia». Στο *THRAKIKA ZETEMATA* I, επιμ. L.D. Loukoulou και S. Psoma, 87–120. ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 58. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.